DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Millî Mücadele'nin Çanakkale'deki Yansımaları: Çerkeslerin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme

Tahir Anıl GÜNGÖRDÜ[1]

1.GİRİŞ

Millî Mücadele dönemi, özellikle Anadolu'nun batısında yer alan şehirlerde önemli etkiler yaratmış, İstanbul ve Ankara Hükûmetleri arasındaki ayrılık Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal girişimiyle de birleşince siyasal durum oldukça karmaşık bir görüntüye bürünmüştür. Marmara'nın güneyinde yer alan Çanakkale, Balıkesir ve Bursa gibi şehirler, bu karmaşıklığın en net şekilde tespit edilebildiği alanlar olarak öne çıkmışlardır. Zira bu üç şehir İstanbul'a coğrafî olarak yakınlıkları[2], asker - sivil aydınların yoğunluğu -bu aydınlar da doğal olarak kendi içlerinde İstanbul ve Ankara Hükûmetine yakınlık konusunda ayrışmaktadır- ve Yunan ordularının işgal güzergahları üzerinde yer almaları nedeniyle, büyük bir propaganda savaşının da ortasında kalmıştır.

Çanakkale ve özellikle Biga ilçesi Millî Mücadele sürecinin en sert çarpışmalarına şahit olan bölgelerin başında gelmektedir. Mustafa Kemâl Paşa, Sivas Kongresi sonrası Biga'ya bir an önce teşkilâtlanılması gereğine dair bir emir göndermiş, bu yazı kapsamında kaymakam ve müftü harekete geçmiş ancak bölgenin kimi ileri gelenleri ve Kara Hasan[3] gibi çeteciler 'Mustafa Kemâl ile çarpışmaya geleceklerini' bildirmişlerdir[4]. Bu olumsuz koşullara rağmen, Köprülü Hamdi Bey[5] gibi asker ve sivil ileri gelenler ise, Fransızların elindeki Akbaş Cephaneliği'ni basmış ve ele geçirdiği silahları Anadolu'ya iletmiştir (Atay, 2010: 275). Hamdi Bey silahların bir kısmını da Yenice'ye iletmiş[6], bu silahların da yardımıyla Biga'da Millî Mücadele yanlısı bir hareket meydana getirmeye çalışmıştır (Hülagü, 1998: 56). Dolayısıyla, Anadolu'nun her bir köşesine yayılmış olan karışıklık hâli Biga'da da kendisini göstermiş, bölge halkı İstanbul Hükûmeti ve Ankara Hükûmeti yanlıları arasında bölünerek yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır.

Arı, Biga ve Balıkesir'in de içerisinde bulunduğu bölgelerdeki Millî Mücadele karşıtı isyanların doğrudan İstanbul Hükûmetince desteklendiğini belirtmekte, özellikle Anzavur'un giriştiği ayaklanmaların ulusal direnişe büyük zararlar verdiğini ifade etmektedir (Arı, 2011: 314). Güven ise, özellikle Biga'nın sahip olduğu coğrafî konum nedeniyle İstanbul ve Çanakkale'deki İngiliz kuvvetlerinin baskısına kesintisiz bir şekilde açık olmasının, bu bölgede Millî Mücadele'yi örgütlemek için kimsenin inisiyatif alamadığı bir hareketsizlik hâlini beraberinde getirdiğini iddia etmektedir (Güven, 1965: 27).

Yalman, Millî Mücadele döneminde Çerkeslerin de içerisinde bulunduğu bir kısım Müslüman azınlığın Birinci Dünya Savaşı sürecinde uygulanan Türk milliyetçiliğine dayalı politikalardan olumsuz şekilde etkilenerek Ankara Hükûmetinin faaliyetlerine şüpheyle yaklaştığını iddia etmektedir (Yalman, 2018: 318). Şener ise, Çerkeslerin Türk milliyetçiliğine dair politikalardan doğan huzursuzluğunu II. Meşruiyet dönemine kadar geri götürmektedir (Şener, 2000a: 24). Millî Mücadele döneminin Balıkesir bölgesindeki komutanlarından Rahmi (Apak) Bey'e göre de, Çerkesler ile Millî Mücadele arasındaki uyumsuzluk, Millî Mücadele'nin İttihatçı bir eylem olarak algılanması ve Çerkes elitlerinin Osmanlı Hanedanı ile kurdukları özgün ilişki nedeniyle II. Meşrutiyet'in ilânından o güne kadar İttihat ve Terakki'ye karşıt bir pozisyon edinmesi

[1]Arş. Gör.-Güngördü-Tahir Anıl, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, tahir.gungordu@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8130-3075.

[2] Birlik, özellikle Bursa'nın adeta bir İstanbul ilçesi hüviyetinde olduğunun altını çizmektedir (Birlik, 2020: 1063).

[3]İğdemir, Kara Hasan'ın bir çeteci olmakla birlikte, Millî Mücadele taraftarı olduğunu ve Anzavur'a karşı mücadele ettiğini belirtmektedir (İğdemir, 1989: 72).

[4]Güven de Atay'ın aksine, bu cümlenin aslının çarpışarak Mustafa Kemâl Paşa'ya kadar çarpışa çarpışa gitmek bağlamında aslında Ankara Hükûmeti'ne bir destek mesajı içerdiğini iddia etmektedir (Güven, 1965: 29).

[5]Dönemin Edremit Kaymakamı olan Köprülü Hamdi Bey, Anzavur Ahmet'le girdiği mücadele sonrası yakalanarak işkenceye uğramış ve bu süreçte hayatını kaybetmiştir. Hamdi Bey'in, adını taşıyan Biga'nın Hamdibey Mahallesi'nde 2012 yılında yaptırılan ve bu yazının kaleme alındığı dönemde de (Eylül 2022) varlığını sürdüren bir heykeli bulunmaktadır.

[6]Anzavur Ahmet, ikinci isyanı sırasında Yenice'yi ele geçirmiş, ancak müfrezenin komutanı Dramalı Rıza silahların bulunduğu depoyu dinamitle yok ettiğinden, bu cephanelikten faydalanması mümkün olmamıştır (Esengin, 1998: 86). Dramalı Rıza daha sonra bu silahları kurtaramamış olmanın verdiği pişmanlık hissinin de etkisiyle İstanbul'a geçmiş ve Damat Ferit Paşa'ya karşı suikast girişiminde bulunmuştur. Başarısız olan ve yakalanan Dramalı Rıza idam edilmiştir (İğdemir, 1989: 73).

ile alâkalıdır (Apak, 1990: 134). Keleşyılmaz ise, bölgenin demografik yapısı kadar İstanbul Hükûmetinin yaymakta olduğu Millî Mücadele karşıtı yoğun ve yaygın kara propagandanın da etkisini vurgulamaktadır (Keleşyılmaz, 1999: 870). Birlik, dönemin Bursa Valisi Nemrut Mustafa'nın da Anzavur ile ilişkisinin isyana giden sürece katkı yaptığını belirtmektedir (Birlik, 2020: 1066).

11 Nisan 1920'de İstanbul Hükûmeti Şeyhülislâm aracılığıyla bir fetva yayınlamış ve Millî Mücadele hareketini yürütülenlerin öldürülmesinin bir dinî gereklilik olduğunu ilân etmiştir. 11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemâl Paşa'nın önderliğindeki Millî Mücadele taraftarları hakkında idam fermanı çıkartılmıştır (Lewis, 2009: 339). Millî Mücadele karşıtlarının Ankara Hükûmetine karşı ithamları iki ana tema etrafında şekillenmektedir; İttihatçılık ve Bolşeviklik. Mustafa Kemâl Paşa bu iddiaları ilk ağızdan reddetmiştir (Tunaya, 1964: 80).

Millî Mücadele'nin ilk günlerinde Marmara'nın güneyindeki askerî birlikler büyük oranda Bandırma'daki kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya bağlı bulunmaktadır. Balıkesir'deki tümenin komutanı Albay Kâzım (Özalp) Bey ve Bursa'daki tümenin komutanı Albay Bekir Sami bey bu kolorduya bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Ancak Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın hatıralarında da belirtildiği üzere Yusuf İzzet Paşa Millî Mücadele'nin başlangıcında İstanbul Hükûmetine yakın bir pozisyon benimsemiş[7] ve Albay Kâzım Bey de Paşa'nın emirlerine karşı çıkmayacağına dair bir intiba vermiştir. Albay Bekir Sami Bey ise doğrudan Millî Mücadele saflarında yer almıştır[8] (Cebesoy, 1953: 325). 1920 yılında Anadolu'da toplam altı kolordunun bulunduğu hesaba katıldığında bu kolordulardan birisinin komutanı olan Yusuf İzzet Paşanın Millî Mücadele'nin başlangıcında karşı cephede yer almasının yaratmış olduğu olumsuz havanın etkisi tahmin edilebilmektedir (Selek, 1982: 703). Daha sonra Yusuf İzzet Paşa ve Albay Kâzım Bey Millî Mücadele'de önemli roller üstlenmişlerdir. Örneğin Kâzım Bey, Anzavur Ahmet'in ilk isyanında bölgeye müdahale eden kuvvetlerin komutanlığını yapmış ve daha sonra dağılan kuvvetlerin takibini Çerkes Ethem'e devretmiştir.

Millî Mücadele'nin bir bölümü milis kuvvetlerle yürütülmüşken, diğer bölümü ise düzenli ordu marifetiyle sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin son döneminde askerleri de kapsayacak şekilde memur maaşlarının ödenememesi gibi durumların sonucunda neredeyse her bölgede çeteler ortaya çıkmıştır (Mert, 1992: 854). Bu çetelerden kimi Millî Mücadele sürecinde çeşitli katkılar sağlarken, kimi çeteler de bölgelerinde yarattıkları sorunlarla Ankara Hükûmetinin gücünün azalmasına neden olmuşlardır. Bu çalışmada bahsi geçen Çerkes Ethem ve çetesi ilk gruba dahil edilebilecekken, Anzavur Ahmet ve çetesi ise ikinci grupta değerlendirilmelidir.

Çerkeslerin Millî Mücadele sürecindeki rolleri yalnızca yararlı ya da zararlı çetecilik faaliyetleriyle de sınırlı kalmamış, birçok Çerkes, komuta kademesi de dahil olmak üzere askerî görevler ve meclis üyeliği gibi sivil roller üstlenmiştir. Rahmi (Apak) Bey bu kapsamda Rauf Orbay'ın bir Çerkes olarak Millî Mücadele'ye olan katkılarını özellikle dile getirmektedir (Apak, 1990: 155). Şener de, Ali Fuat Paşa'yı Millî Mücadele yanlısı Çerkesler arasında saymaktadır (Şener, 2000a: 22). Berzeg, Rauf Orbay, Yenibahçeli Şükrü, Eşref Kuşçubaşı, Bekir Sami Kunduh[9], Cemil Cahit Toydemir, İsmail Canbulat, Deli Halit Paşa ve Recep Peker gibi isimleri Millî Mücadele yanlısı Çerkesler arasında listelemektedir (Berzeg, 1990: 5).

2. ÇERKESLERİN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİ

Türkiye'de Çerkes olarak adlandırılan topluluklardan bahsetmeden önce, Çeçen ve Dağıstanlıların bu çerçeve içerisinde yer almadığını vurgulamak faydalı olmaktadır[10]. Çerkes olarak adlandırılan topluluklar büyük oranda Adigeler[11], Abhazlar, Kabardeyler ve Osetlerden oluşmakta, ancak kimi zaman Kafkasyalı halklardan bazıları kendilerini Çerkes olarak niteleme eğilimi göstererek tanım kümesini genişletirken, kimi zaman da Abhazlar ya da Osetler arasından Çerkes olmadıklarına dair beyanlar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla Çerkes kavramı bir topluluk için kullanmak istenildiğinde çeşitli zorluklar ve karışıklıkların ortaya çıkması olası gözükmektedir.

Çerkeslerin Anadolu'ya ilk göçleri 1787 ve 1828 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşlarına kadar geriye gitmektedir. Bu göç dalgasını 1850'lerde ortaya çıkan ve 1917 Ekim Devrimi'ne kadar süren dalgalar takip etmiştir. 1860'lardaki göç dalgası, bir sürgün niteliğini haizdir ve bir milyondan fazla Çerkes'in bu süreçte Anadolu'ya geldiği tahmin edilmektedir (Kaya, 2015: 141). Özellikle 1864'deki göç, Kafkas Halkları ile Rus kuvvetlerinin arasında yaşanan savaşların sonucunda Rus

[7]Yusuf İzzet Paşa, bu tavırları nedeniyle Mustafa Kemâl Paşa tarafından Ankara'ya çağırılmış ve davete icabet etmemesi durumunda tutuklanmasına dair bir emir yayınlanmıştır (Cebesoy, 1953: 348).
[8]Bekir Sami Bey, Sivas Kongresi sonrası bölgedeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasında da büyük sorumluluk almıştır.
[9]Bekir Sami Bey, Çerkes Ethem'in Millî Mücadele yanlısı olmasına giden süreçte Rauf Orbay ile birlikte en çok ismi geçen kişilerden birisidir (Berzeg, 1990: 38).
[10]Kaya, Çeçenlerin ve Dağıstanlıların Şafii, Çerkes olarak adlandırılan toplulukların ise Hanefi mezhebinden olması nedeniyle farklı kategoriler olarak değerlendirilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Kaya, 2015: 139).
[11] Çeşitli kaynaklarda 'Adige' sözcüğünün Çerkesçe 'Karadenizli' anlamını karşıladığı belirtilmektedir (Şener, 2000a: 19).

İmparatorluğu'nun Kafkasları işgal etmesi bağlamında ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında Çarlık Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki anlaşma kapsamında birçok Çerkes Anadolu'ya göç etmiştir (Aksoy, 2018: 63). Çarlık Rusya'nın Kafkasları bütünüyle işgal etmesi gerektiğine dair olan algısı Osmanlı-Çarlık Rusya arasındaki 1853-1855 Kırım Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, zira Çarlık savaş sürecinde buradaki Müslüman toplulukları hesaba katarak Kafkasya'da bir ek kuvvet bulundurmak zorunda kalmıştır. Çarlık, Kafkasya'nın işgali sayesinde, Rus İmparatorluğu'nun bünyesindeki ya da imparatorluk sınırları dışındaki herhangi bir Müslüman topluluğa savaş ilân ettiğinde bu bölgede önlem alma zorunluluğundan kurtulmak istemiştir (Habiçoğlu, 1993: 50).

Çerkeslerin Anadolu'ya göçü Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Göçler sonrasında, Müslüman nüfusun gayrimüslimlere karşı belirgin bir çoğunluk elde etmesi Sultan II. Abdülhamit'in İslâm birliğini hedefleyen ideolojik hamlelerine de uygun bir zemin hazırlamıştır (Akyüz, 2008: 38). Cilasun da Çerkeslerin Ege ve dolayısıyla Güney Marmara çizgisindeki iskânlarını doğrudan gayrimüslim azınlığın bulunduğu yerlerin Müslüman ağırlıklı bir hâle getirilmesi çabası bağlamında yorumlamaktadır (Cilasun, 2006: 21).

Kaya, Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin gözünde Çerkeslerin kendi topraklarında yerleştirilmesinin yalnızca Anadolu'daki dinsel yapının tahkimi bağlamında ele alınmadığını, aynı zamanda isyan etmesi muhtemel topluluklara karşı bir denge unsuru olmak gibi politik amaçların da hesaba katıldığını ve bu bağlamda iskân faaliyetlerinin plânlandığını iddia etmektedir (Kaya, 2015: 141). Örneğin, Bulgar bağımsızlık hareketi başladığında Osmanlı'nın ilk önlemlerinden birisi bölgedeki Çerkeslerin düzensiz birlikler şeklinde silahlandırılması olmuştur (McCarthy, 2014: 62). Balkanlar'daki bu Çerkesler de 1878 Berlin Anlaşması kapsamında Anadolu'ya ve ona ek olarak Lübnan, Ürdün ve Suriye gibi Orta Doğu ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlardır (Orat & Arslan, 2014: 387). Ayrıca bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinde Çerkes birlikleri kullanması da yasaklanmıştır (Kuşhabiyev ve diğerleri, 2012: 10). Habiçoğlu da Çerkeslerin olası bir Rus saldırısına karşı geleneksel bir müttefik olarak Tuna Nehri'nin güneyine yerleştirildiğini iddia etmektedir (Habiçoğlu, 1993: 104).

Çerkeslerin iskânındaki bir diğer öne çıkan husus ise, genellikle yerleştirildikleri bölgelerdeki tarım tekniklerine kıyasla daha verimli yollarla üretim yapabilme becerileri olarak vurgulanmaktadır (Kuşhabiyev ve diğerleri, 2012: 7). Dolayısıyla Çerkeslerin iskânı bağlamında dinsel, demografik, askerî, politik ve ekonomik çeşitli nedenlerin aynı anda etkin olabildiğini öne sürmek mümkün gözükmektedir. Ancak üretim ve askerlik gibi konulardaki katkılarının yanı sıra 1864'ten sonra Çerkesler ile göç etmiş oldukları bölgelerdeki yerleşik Osmanlı İmparatorluğu tebaası arasında arazi anlaşmazlıkları ve kültürel farklılıklar[12] sorun yaratmaya başlamıştır (Habiçoğlu, 1993: 122).

Çanakkale'ye yerleşmiş olan Çerkesler büyük oranda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında bölgeye göç etmişlerdir (Kaya, 2015: 142). 1878 gibi -göç ile yüzleşme bağlamında- erken bir tarihte de Biga çevresinde iskâna elverişli arazi bulunmadığı ve bu nedenle bölgeye daha fazla göçmen sevk edilmemesi gerektiği Saray'a bildirilmiştir (Habiçoğlu, 1993: 154). Güney Marmara hattına yerleşen bu Çerkesler için bir diğer durak da Suriye olmuş, 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı sonrası bu Çerkes topluluklarından da Türkiye'ye ve Biga'ya göçler gerçekleşmiştir[13].

3. MİLLÎ MÜCADELE SÜRECİNDE ÇERKESLERİN ÇANAKKALE'DEKİ FAALİYETLERİ

10 Eylül 1919'da Biga'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Bu Cemiyet, ancak Balıkesir'deki merkez üzerinden Ankara Hükûmeti ile temas kurabilmiştir. Kuruluşu sırasında Mustafa Kemâl Paşa'nın ve Miralay Kâzım (Özalp) Bey'in emirlerini bizzat bölge müftüsü okumuştur (Özkaya, 1981: 25). Güven, bu metnin kaymakam yerine müftü Ahmet Erdem Bey tarafından okunmuş olmasının dahi bölgedeki üst düzey memurlar üzerinde nasıl bir baskı olduğunu göstermesi bakımından önem arz ettiğini düşünmektedir. Zira normal şartlarda bu metnin idarî kadrodaki bir memur tarafından okunması daha olası gözükmektedir (Güven, 1965: 28).

Çanakkale'de ikâmet eden Çerkesler ile Türkler arasında bir ihtilâf doğma ihtimaline karşı dönemin gazetelerinde ayrışmanın daha ortaya çıkmadan önüne geçilmesi gerektiğine dair yazılar kaleme alınmıştır. Örneğin, İzmir'e Doğru gazetesi 10 Ocak 1920 tarihli sayısında 'Müslümanlık' ve 'kardeşlik' vurguları taşıyan 'Türk-Çerkes Kardeşliği' isimli bir yazıyı yayımlamıştır (Keleşyılmaz, 1999: 875). Millî Mücadele döneminde azımsanamayacak sayıda Ankara Hükûmeti

[12]Habiçoğlu, Kafkasya göçmenlerinin özellikle birbirlerine yakın yerlerde iskân edilmemesine özen gösterilmesini, bu topluluklardaki kölelik kurumunun varlığına dayandırmaktadır. Bu kapsamda 'köleler ile efendilerinin' özellikle birbirlerine uzak yerlerde iskân edilmesi için çaba gösterildiğini iddia etmektedir (Habiçoğlu, 1993: 171).

[13]Konu ile ilgili bir haberde 1 Haziran 2013 tarihinde Biga'da ikamet etmekte olan Suriyeli Çerkeslerin sayısının elli dörde ulaştığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: https://jinepsgazetesi.com/2013/06/ogrencilerden-suriye-cerkeslerine-destek/ (Son Erişim Tarihi: 09.10.2022)

yanlısı Çerkes er ve subay bulunduğu gibi, İstanbul Hükûmetinden yana tavır sergileyen birçok Çerkes de kolayca tespit edilebilmektedir. Çerkesler, Millî Mücadele döneminde Birinci Meclis ve Cumhuriyet için yüksek bir risk faktörü olarak görülmüş ancak cumhuriyetin ilânı sonrası Çerkeslerin Türk ulusal kültürüne entegrasyonları da bir o kadar kolay gerçekleşmiştir (Aksoy, 2018: 68).

Çanakkale'deki Millî Mücadele dönemi süreci mercek altına alındığında, bahsedilmesi gereken ilk konu Anzavur Ayaklanmaları olarak öne çıkmaktadır. Daha sonra ise, bu ayaklanmanın bastırılmasında emeği geçen Çerkes Ethem ve onun çeşitli yükseliş ve inişleri bir arada barındıran ilginç yaşam öyküsü dile getirilmesi gereken konular arasında yer almaktadır. Çanakkale ve çevresindeki Millî Mücadele dönemi olayları doğal olarak komşu yerleşimleri olan Bandırma, Gönen ve Balıkesir'de yaşananları da hem etkilemiş hem de o bölgelerde yaşananlardan etkilenmiştir. Bu kapsamda Çanakkale, Biga ve Yenice çevresinde gerçekleşen olaylara ek olarak, komşu bölgelerdeki kişi ve olaylar da bağlam dahilinde değerlendirilmiştir.

3.1. Anzavur Ayaklanmaları

Biga'da ikâmet eden Çerkeslerden biri olan Anzavur Ahmet, daha önce Çakırcalı Mehmet Efe[14]'nin yanında bulunarak savaş tecrübesi kazanmış[15], bu faaliyetleri sayesinde -Abadan'a göre Saray'da etkili olan Çerkeslerin de girişimleriyle- önce jandarma yüzbaşı olarak Kütahya'ya atanmış olsa da, ilerleyen süreçte bu bölgedeki görevi sürdürememiştir[16] (Abadan, 1972: 132). Ayrıca Anzavur Ahmet bir dönem İzmit mutasarrıflığını da yürütmüştür (Özkaya, 1981: 25). Mert'e göre, Anzavur Ahmet'in jandarma yüzbaşı olmasında Saray'da etki eden Çerkesler arasında, Sultan II. Abdülhamit'in cariyelerinden biri olan Anzavur'un kız kardeşinin de ismi geçmektedir (Mert, 1992: 847). Anzavur Ahmet, Sultan Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından Ankara Hükûmetine karşı bir koz olarak kullanılabilme ihtimali dahilinde 'paşalık' sıfatına da layık görülmüştür (Gologlu, 2014: 151). Güven, Anzavur'a paşalık unvanı verilmesini Saray ile arasındaki cariye ilişkisi bağlamında açıklama eğilimi göstermektedir (Güven, 1965: 42).

Boray, Anzavur'un Ankara Hükûmetine karşı ayaklanma kapsamında görevlendirilmesinde Ali Kemâl'in etkisinin olduğunu vurgulamaktadır (Boray, 2011: 291). Hülagü ise, İngiltere'nin Anadolu ve Rumeli'deki Kuvâ-yı Milliyecilerin birleşmesine engel olmak istemesini nedenler arasında saymaktadır (Hülagü, 1998: 52). Yılmaz da, İzmir'in işgali nedeniyle ortaya çıkan ulusal direniş havasının bastırılması amacıyla Anzavur Ahmet'in harekete geçirildiğini iddia etmektedir (Yılmaz, 2020: 1007). Esengin, Anzavur'un faaliyetlerinin kendi kişisel hırsları bağlamında da değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Esengin, 1998: 81). Özkaya ise, Anzavur Ahmet'in Biga'da harekete geçmesinin tesadüf olmadığını, zira Çanakkale'nin iki ayrı yakasında bulunan İngiliz ve Fransız depolarının bu şekilde güvence alınmaya çalışıldığının altını çizmektedir (Özkaya, 1981: 26).

Anzavur Ahmet'in Ankara Hükûmetine karşı tezleri Sultan ve Halife'ye isyan, Mustafa Kemâl Paşa'nın askerlikten azli ve bu nedenle İstanbul'dan kaçmış olması gibi konular etrafında şekillenmektedir. Paşa, Millî Mücadele kapsamındaki hareketleri nedeniyle zaten büyük bir kısmı işgal altında olan Anadolu'nun bütünüyle İtilaf Devletleri'nin eline geçmesine neden olmakla suçlanmıştır (Güven, 1965: 43). İsyanlara olan katılım göz önünde bulundurulduğunda, bölgede bu propagandanın başarısız olduğunu söylemek zor gözükmektedir.

Millî Mücadele döneminde Anzavur, Kuvâ-yi Milliye'ye karşı İstanbul Hükûmetince oluşturulan 'Kuvâ-yi Muhammediye'[17] isimli birliklerin komutanı olarak Biga çevresinde görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme Sivas Kongresi'nin toplanması nedeniyle oluşan Millî Mücadele yanlısı havanın dağıtılması bağlamında anlam kazanmaktadır[18]. Zira bu Kongre sonrası İstanbul Hükûmetinin, İtilaf Devletleri'nin -ve Yunanistan'ın- dayattığı herhangi bir 'olumsuz' siyasal kararı kabul etmesi durumunda, Heyet-i Temsiliye'nin ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünü koruma görevlerini üstleneceği kararlaştırılmıştır (Mango, 2015: 308). Dolayısıyla Sivas Kongresi ikili bir hükûmet yapısının ortaya çıkabileceğini ima ettiğinden, Saray tarafından doğrudan egemenlik kavramı üzerinde bir mücadele olarak algılanmıştır. Mert ise, Anzavur'un Güney Marmara'da teşkilâtlanmasının İngiltere'nin Boğazlar'daki gücünün devam etmesine dair arzusuyla ilişkilendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir (Mert, 1992: 858).

[14]Ünlü 'İzmir'in Kavakları' türküsünün ithaf edildiği Millî Mücadele taraftarı milis kuvvet lideri.

[15]Mert ise, aksi bir görüş öne sürmekte ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin öldürülmesiyle sonuçlanan süreçte Anzavur'un doğrudan bu girişim için görevlendirilmiş olduğunu iddia etmektedir (Mert, 1992: 848).

[16]Ancak bütünüyle askerlik mesleğinin dışına da çıkarılmamış ve binbaşılıktan emekli olmuştur (Hülagü, 1998: 49).

[17]Kimi kaynaklarda "Kuvâ-yı Ahmediye" olarak da geçebilmektedir.

[18]Balıkesir ve Sivas Kongreleri'nin toplanmasını engelleyememesi nedeniyle Damat Ferit Paşa prestij kaybetmiştir (Mert, 1992: 860). Sivas Kongresi sonrası Heyet-i Temsiliye (daha sonra Ankara Hükûmeti olarak anılmıştır) İstanbul'la tüm ilişkisini kesme kararı almış ve görevde olan Damat Ferit kabinesini istifa etmek zorunda bırakmıştır. Bu kabinenin yerine, ılımlı yapısı öne çıkan Ali Rıza Paşa kabinesi görevi devralmıştır (Keleşyılmaz, 1999: 872).

Anzavur, bu kuvvetlerin başında Ankara Hükûmetine karşı ilk isyanını Biga, Manyas ve Gönen çevrelerinde elde ettiği güçle birlikte 21 Eylül 1919'da gerçekleştirmiş, 2 Ekim 1919'da Susurluk'u da ele geçirmiştir. Anzavur Ahmet'in ilerleyişine karşılık vermek için Yarbay Rahmi Bey görevlendirilmiş ve 4 Ekim 1919'da elindeki kuvvetle Karacabey'e girmiştir. Yarbay Rahmi Bey ve Anzavur Ahmet arasında doğrudan bir karşılaşma yaşamadan Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey aracılık rolü üstlenmiş ve Anzavur Ahmet, Köprülü Hamdi Bey'e aldandığını ve kendisine verilen görevleri yerine getireceğini belirttiğinden, 'Anzavur'un takibine gerek olmadığına' dair Ankara'ya telgraf gönderilerek ayaklanmanın üstesinden gelindiği düşünülmüştür (Hülagü, 1998: 51). Ancak 13 Kasım 1919'da yeterli kuvveti topladığını düşünen Anvazur Ahmet, Susurluk'u ele geçirmek için harekete geçmiştir. Durumu haber alan Albay Kâzım Özalp ve Yarbay Rahmi Bey tarafından sıkıştırılan Kuvâ-yı Muhammediye kuvveti büyük oranda dağıtılmış, Anzavur'un kalan kuvvetlerinin takibi görevi ise Çerkes Ethem'e bırakılmıştır. Çerkes Ethem'in kuvvetleri 3 Aralık 1919'da takibi tamamlayarak Ahmet Anzavur'un tüm kuvvetini dağıtmış ancak kendisini yakalayamamıştır (Hülagü, 1998: 55). Selek, Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin bu isyanı destek almadan bastıramamasını, Yusuf İzzet Paşa'nın kararsızlığı, Bursa ve Balıkesir'den sevk edilen birliklerin yetersizliği, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı uygulanan yoğun karşı propaganda, ikmal - cephane eksikliği ve kış mevsimi gibi faktörler bağlamında açıklamaya çalışmaktadır (Selek, 1982: 750).

Anzavur Ahmet, 1920 yılının şubat ayında ikinci kez isyan girişiminde bulunmuş, Gâvur İmam ve Çerkes Şah İsmail isimli başka ayaklanmacıların da yardımlarıyla tekrar Biga'yı üs edinmiş, bu isyan sürecinde Gönen, Manyas, Ulubat, Susurluk, Bandırma ve Karacabey'i ele geçirmiştir. Bu isyanın başlamasıyla Biga'dan Yenice'ye çekilen Hamdi Bey, daha sonra Biga'daki cephaneliği korumak için harekete geçmiş, Kaz Dağları yakınlarında[19] dinlendiği bir sırada köylüler tarafından yakalanmış (Esengin, 1998: 85) ve kısa süre sonra köylülerin işkencesi sonucunda hayatını kaybetmiştir (Selek, 1982: 748). Hamdi Bey'in köylülerle arasındaki sorun, görevde olduğu süre içerisinde her bir köy için zorunlu kılınan ve yüksek miktarlara ulaşan ödemeler bağlamında açıklanmaktadır (Mert, 1992: 862). Zira Anzavur Ahmet'in isyanı öncesi Bigalı bir heyet kendisine başvurmuş ve Hamdi Bey'in, kendilerinden o günün şartlarında ödenemeyecek düzeylerde 'yardımlar' talep ettiğini ve Anzavur'un bu duruma bir çare bulmasını istediklerini beyan etmişlerdir (Özkaya, 1981: 77). Güven de Hamdi Bey'in o dönemde köylüler tarafından ödenemeyecek seviyelerde yükümlülükler belirlediğini ve ödemenin bir hafta içinde tamamlanmaması durumunda, köylerin yakılacağını bildirdiğini belirtmekte, dolayısıyla da bu hatalı hamlenin sonucunda köylülerin Hamdi Bey'in aleyhinde faaliyete geçtiklerini ifade etmektedir (Güven, 1965: 41).

Anzavur'un ikinci isyanı sırasında Biga'daki Kuvâ-yı Milliye'nin örgütleyicilerinden Kâni ve Ali Rıza Beyler de yakalanmış ve onlar da işkence ile öldürülmüşlerdir (İğdemir, 1989: 13). Bu isyanı da nisan ayının ortalarında Çerkes Ethem'in emrinde toplanan kalabalık bir birlikle bastırmak mümkün olabilmiş, ancak Anzavur Ahmet bu karşılaşmada da Karabiga üzerinden İstanbul'a kaçmayı başarmıştır (Hülagü, 1998: 66). Bu kaçışı Karabiga'nın bir İngiliz subayın kontrolünde olması kolaylaştırmıştır (Özkaya, 1981: 25). Ayaklanmanın bastırılması adına Çerkes Ethem'in kuvvetlerinin çağırılmasının Bigalıların Millî Mücadele karşıtı tavrı nedeniyle ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Zira Anzavur'u mağlup eden ve takip emri alan birlikler Bigalılarla temaslarından sonuç alamayıp Gönen'e çekilmiş[20], bu süreçte yaşananlar sebebiyle birliklerde memnuniyetsizlik beyanları ve firarlar belirmiştir (Birlik, 2020: 1075). Yarbay Rahmi Bey, Gönen'den Bursa'daki tümene gönderdiği telgrafta 'bölgede askere kurşun atmayan bir köy bulunmadığını' bildirmiştir[21] (Selek, 1982: 751). Anzavur Ahmet ve altı adamının önce Bandırma daha sonra da Karabiga'ya kaçabilmesi bu şartlar altında mümkün hâle gelmiştir. Gâvur İmam ise bu süreçte yakalanarak öldürülmüştür (Çelik, 2007: 592).

Anzavur Ahmet'in isyan hareketlerinin bütünüyle bastırılması, Ankara Hükûmeti ve Çerkes Ethem'in ortak çabalarıyla 11 Mayıs 1920'de Adapazarı'nda başlattığı üçüncü girişiminin de tamamen sindirilmesi sonucunda tamamlanabilmiştir. Bu son girişim, Kuva-yı Muhammediye ismi altındaki birlikler yerine, İstanbul Hükûmetinin komutanlığına önce Süleyman Şefik Paşa'yı daha sonra Suphi Paşa'yı atadığı 'Kuva-yı İnzibatiye' isimli birlik marifetiyle gerçekleşmiştir (Başabaş Dirier, 2021: 978). Yetim, Anzavur Ayaklanmalarının doğrudan Kuvâ-yı İnzibatiye'nin bir tamamlayıcısı olarak yapılandırıldığını belirtmektedir (Yetim, 2011: 57). Anzavur Ahmet üçüncü ve son girişiminde elde ettiği birkaç küçük başarıdan sonra Ankara'ya doğru yürümeyi plânlamış ancak Geyve çevresindeki yenilgisi sonrası bu hamleyi yapabileceği bir kuvveti kalmamıştır (Berzeg, 1990: 16). Bu isyan da Ali Fuat ve Refet Paşalara destek veren Çerkes Ethem kuvvetlerinin yardımlarıyla bastırılmıştır (Çelik, 2007: 593). Kuvâ-yı İnzibatiye ile Kuvâ-yı Milliye arasındaki çatışmalarda

[19]Köyün o günkü adının Eminoba olduğu bilinmekle birlikte (Esengin, 1998: 85), bu çalışmanın yazarı tarafından köyün daha sonraki isim değişiklikleri ve dolayısıyla bugünkü ismi tespit edilememiştir.

[20]Zira takiple görevlendirilen Millî Mücadele yanlısı birliklere halk tarafından ateş açılmış, Anzavur'un Gönen'e taarruz edeceğini öğrenen kimi köyler de Kuvâ-yı Muhammediye birliklerine katılmışlardır. Gönen'deki çatışmalar sırasında Yarbay Rahmi Bey hayatını kaybetmiştir (Birlik, 2020: 1077).

[21]Bölgedeki kimi köylüler Anzavur Ahmet'e yardım etmek suçuyla idama mahkum edilmiştir. Örneğin, Karacabey çevresindeki köylerden birinde ihbar üzerine bir kişi hakkında Anzavur Ahmet'in birliklerine yemek vermek suçundan idam kararı alınmıştır. Ancak karar metninde daha önce bu kişinin 'Kuvâ-yı Milliye düşmanı' olduğuna dair de ihbar geldiği vurgulanmaktadır (Selek, 1982: 758).

bir kısım İnzibatiye askeri de Kuvâ-yı Milliye'nin saflarına geçmiştir. Bu durumun da etkisiyle ilerleyen Kuvâ-yı Milliye güçleri Düzce'yi ele geçirmiş, İstanbul'a yaklaşan birliklere karşı ateş ise İngiliz kuvvetlerinden gelmiştir. İngiliz kuvvetleri ile Ankara Hükûmeti arasında bir silahlı temas ortaya çıktığında, Yunanistan Başbakanı Venizelos İngilizlere destek teklifinde bulunmuş, bu sürecin sonunda İngilizleri ikna eden Yunan kuvvetleri 'Milne Hattı'nı[22] aşarak Anadolu'nun içlerine ilerlemeye başlamıştır (Mango, 2015: 334). Dolayısıyla Anzavur'un faaliyetleri hem doğrudan hem de dolaylı olarak Batı Anadolu'daki Yunan kuvvetleri işgaline büyük kolaylıklar sunmuştur. Yunan kuvvetleri Milne Hattı'nı aştığında o hattı tutan Çerkes Ethem'in Kuvâ-yı Seyyare'si de Yozgat isyanını bastırmakla ilgilendiğinden, birkaç gün arayla Biga-Balıkesir hattı, Bursa ve Uşak işgal edilmiş, hemen ardından Edirne de düştüğünden Ankara Hükûmetinin kontrol edebileceği bölgeler Anadolu'nun iç kısımları ve Karadeniz kıyılarından ibaret bir görüntü arz etmiştir (Mango, 2015: 334).

Anzavur, üçüncü isyan girişimi de bastırılmasına ve Kuvâ-yi Muhammediye hareketi sonlanmasına rağmen hayatta kalmış, Mayıs 1921'de Karabiga'ya gelerek Yunan işgal kuvvetlerine, emrine birkaç yüz bin kişilik Yunan askeri verilmesi talebini iletmiştir. Ancak bu sırada Anzavur'un Karabiga'da olduğu istihbaratını alan Kuvâ-yı Milliyeci Halit Bey tarafından öldürülmüştür[23]. Bu noktada belirtilmesi gereken ise, Biga çevresinde Anzavur'un faaliyetlerine beklenilenden fazla destek verilmesinin yarattığı şaşkınlıktır. Biga'ya sevk edilen birlikler, çarpışmalardan hemen sonra bağlı bulundukları birliklere dönüş emri için talepte bulunmuşlardır. Zira bölgenin çoğunluğunun ayaklanmaya destek verdiği ve bu bölgede yerleşik bir askerî birlik temini için büyük bir cephane ve kuvvet yardımıyla birlikte zamana da ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır (Selek, 1982: 751). Anzavur Ayaklanmalarına katılanlar 1924 yılında oluşturulmuş, 1927 yılında çıkarılmış olan "150'likler" listesi arasında yer almış ve vatandaşlıktan çıkarılmışlardır (Yılmaz, 2020: 1007).

3.2. Çerkes Ethem'in Faaliyetleri

Çerkes Ethem de, Güney Marmara çevresinde yerleşmiş Çerkes ailelerden birisine mensuptur. Babası Ali Bey, İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Dr. Nazım Bey'in II. Meşrutiyet öncesinde kurduğu gizli teşkilâtın üyeleri arasındadır. Çerkes Ethem'in Harbiye mezunu kardeşleri[24] Reşit ve Tevfik Beyler de Resneli Niyazi'nin tavsiyesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olmuşlardır. Kısa süren askerî kariyeri sonrası Ethem Bey de Teşkilât-ı Mahsusa için çalışmıştır (Şener, 2000a: 30). Dolayısıyla Çerkes kökenli olmasına rağmen Ethem Bey'in kendisinin ve ailesinin İttihat ve Terakki ile iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu iyi ilişkilerin, Çerkes Ethem'in Kuvâ-yı Milliye tarafında yer almış olmasındaki katkısını vurgulamak mümkün gözükmektedir.

Tunaya, Çerkes Ethem'in Teşkilât-ı Mahsusa bünyesindeki faaliyet bölgesini Kafkaslar (Gürcistan) olarak belirtmektedir (Tunaya, 1989: 287). Berzeg ise, Rauf Orbay ile birlikte İran ve Irak'ta Teşkilât adına görevler üstlendiğini iddia etmektedir (Berzeg, 1990: 38). Mango da Çerkes Ethem, Reşit ve Tevfik kardeşlerin Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1915 yılında gerçekleştirdiği İran operasyonlarında Rauf Orbay'ın komutasında birçok çarpışmaya girdiğini belirtmektedir (Mango, 2015: 74).

Çerkes Ethem, şüphesiz Bandırma doğumlu olmasının da etkisiyle Çanakkale ve Biga çevresindeki Millî Mücadele sürecinde çeşitli roller üstlenmiştir. Çerkes Ethem'in faaliyetlerinin iki ayrı döneme ayrılarak incelenmesi gerekmektedir. İlk döneminde Kuvâ-yi Milliye yanlısı bir tavır sergileyen Çerkes Ethem, ikinci döneminde ise Millî Mücadele'ye karşı bir pozisyona evrilmiştir. İlk döneminde Düzce, Bolu, Hendek ve Anzavur isyanlarının bastırılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Yozgat İsyanı'nı bastırması için Ankara'ya davet edilmesi ve isyanı bastırması sürecindeki söylem ve faaliyetleri sebebiyle Mustafa Kemâl Paşa da dahil olmak üzere Ankara Hükûmetiyle bağları büyük oranda zayıflamıştır[25]. Bu süreçte kardeşi Çerkes Reşit Millet Meclisi'nde mebus olarak bulunmuştur. Çerkes Ethem, kısa bir süre 'millî kahraman' unvanına layık görülmüş ve Meclis'te ayakta alkışlanmışsa da, Ankara Hükûmeti için büyük oranda bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır (Berzeg, 1990: 38). Çerkes Ethem, Meclis'e hitap ettiği anlarda üzerinde geleneksel Çerkes kıyafetleri ve hançeri bulundurmuştur (Mango, 2015: 336).

Millî Mücadele, Gediz Muharebeleri'nin gerçekleştiği 1920 yılının ortalarından itibaren bir askerî strateji değişikliğine uğramış ve düzensiz kuvvetler yerine düzenli bir ordu ile devam edilmesi kararı uygulamaya konulmuştur (Goloğlu, 2014:

[22]İngiliz komutan George Milne'ın adını taşıyan ve İzmir'de konuşlu Yunan kuvvetlerine bahsi geçen hattın ilerisinde bir işgal faaliyetine girişmemeleri konusunda çeşitli yasaklar öngören coğrafî ve siyasal sınıra verilen isim (Turan, 1991: 568).

[23]Anzavur Ahmet'in mezarı Biga sınırları içerisinde yer alan Cihadiye Köyü'nde bulunmaktadır. Mert, kitabesinde "Kuvâ-yı Muhammediye kumandanı İzzetli Anzavur Paşa' gibi ifadeler barındıran bu mezarın bölgedeki Çerkesler tarafından bir tekke hâline getirildiğini, bu nedenle 1922 yılında yerel yönetim tarafından mezar taşının kazıtıldığını belirtmektedir (Mert, 1992: 849).

[24]Çerkes Ethem'in diğer iki kardeşi de henüz 1900'lerin başlarında Rumlarla girdikleri çete muharebelerinde hayatlarını kaybetmişlerdir (Cilasun, 2006: 21).

[25]Ali Fuat Paşa, Çerkes Ethem'in Ankara'ya çağırılmasına dahi karşı çıktığını, çağırıldığı durumda ise, yüksek rütbeli bir subayın komutasına verilerek pasif hâle getirilmesini önerdiğini belirtmektedir (Cebesoy, 1953: 452).

303). Bu süreçte Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Moskova Büyükelçisi olarak atanarak bir anlamda pasifize edilmiş ve batıdaki cephe iki ayrı kuvvetin sorumluluk alanından oluşmak üzere yeniden yapılandırılmıştır. İsmet İnönü ve Refet Bele'nin görevlendirildiği bu yeni yapılanmada özellikle Refet Bey ile Çerkes Ethem'in ilişkileri neredeyse hiçbir zaman olumlu bir seyir izleyememiştir (Berzeg, 1990: 39).

Millî Mücadele sürecinde düzenli orduya geçiş kararına tepki gösteren Çerkes Ethem, zamanla Ankara Hükûmeti karşıtı bir tavır geliştirmiştir (Arı, 2011: 315). Çerkes Ethem'in "üniformalı" karşıtlığı henüz Osmanlı ordusunda bir askerken belirmiş, Çerkes Reşit ise henüz Balkan Savaşları döneminde Osmanlı ordusunun "Çetniklere" karşı onların yöntemi olan gerilla düzeniyle karşılık verilmesi gerektiğini ifade etmiş, bu önerisi kabul görmeyince askerlikten istifa etmiştir (Cilasun, 2006: 41). Çerkes Ethem, Millî Mücadele sürecinde birliklerinin düzenli orduya katılmasına razı olmamış ve 'Kuvâ-yı Seyyare' adıyla teşkilâtlanmaya devam etmiştir. Kuvâ-yı Seyyare'nin Enver Paşa taraftarları için de bir potansiyel taşıdığına dair iddialar ortaya atılmıştır (Berzeg, 1990: 39). Bu süreçte Çerkes Ethem'in kardeşi Çerkes Tevfik'in bulunduğu Kütahya bölgesine Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Bey tarafından bir komutan atanması dahi sorun çıkmasına neden olmuştur. Çerkes Tevfik, İsmet Bey'e vermesi gereken raporları Meclis'e iletmekle yetinmiş, ayrıca birliğinin düzenli ordu hâline getirilemeyeceğini çeşitli nedenler de öne sürerek Ankara'ya bildirmiştir (Goloğlu, 2014: 305). Çerkes Ethem, İsmet (İnönü) Bey'in köylerin yakılmaması ve suçluların İstiklâl Mahkemesi'ne teslim edilmesi gibi kararlarına da karşı çıkmıştır (Özkaya, 1981: 99).

Çerkes Ethem'in Ankara Hükûmeti ile arasındaki sorunlar askerî konularla da sınırlı kalmamış, Millî Mücadele'nin başlamasına kısa bir süre kala 12 Şubat 1919'da İttihatçı İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu fidye için kaçırması, kendisi hakkında olumsuz bir intibanın oluşmasına katkı yapmıştır[26] (Şener, 2000a: 31). Çerkes Ethem bu fidye sürecini Millî Mücadele yanlısı bir eylem olarak sunmakta ancak Avcıoğlu bu faaliyetin basit bir fidye girişiminden başka bir anlamı olmadığını ifade etmektedir. Zira Rahmi Bey bu olaydan henüz bir ay önce işgalci İngiliz kuvvetleri tarafından tutuklanmıştır (Avcıoğlu, 1978: 577). Vali Rahmi Bey bölgede Millî Mücadele'nin öncü dernekleri arasında görülen Müdâfaa-i Millî ve Türk Ocağı'nın destekçileri arasında sayılmaktadır (Mehmetefendioğlu, 1993: 361). Bunlara ek olarak Çerkes Ethem'in Yozgat Ayaklanması'nı bastırdıktan sonra dönemin Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i de suçlu bulması ve idam ihtimaliyle yargılaması, Mustafa Kemâl Paşanın bu hamleyi kendisinin de soruşturmaya dolaylı olarak dahil edileceği şeklinde yorumlamasına ve dolayısıyla Paşa ile Ethem Bey arasındaki bağların kopma noktasına gelmesine neden olmuştur (Mango, 2015: 336).

Mustafa Kemâl Paşa, İstanbul Hükûmetinin temsilcileriyle Bilecik'te gerçekleştireceği görüşmeye[27] Çerkes Ethem'in de katılmasını istemiştir. Bu hamle ile hem kendi aralarındaki soğuk ilişkilerde bir iyileşme sağlamak ve hem de İstanbul Hükûmetine Millî Mücadele yanlılarının gücüne dair bir mesaj vermek istemesi olası gözükmektedir. Ancak Çerkes Ethem Ankara'dan Bilecik'e yapılan tren yolculuğu sırasında kendisine yönelik bir tehlike olduğu kanaatine varmış ve habersizce treni terk ederek Kütahya'ya dönmüştür (Şener, 2000b: 10). Ankara Hükûmeti ve Çerkes Ethem arasındaki anlaşmazlıklar Celâl (Bayar) Bey'in uzlaştırma çabasına rağmen sonlanmamış[28], bu aracı heyet de henüz bölgeyi terk etmeden düzenli ordu birlikleri 29 Aralık 1920'de Kütahya'ya girerek Kuvâ-yı Seyyare birliklerini dağıtmıştır (Goloğlu, 2014: 309).

Şener, İsmet Paşa'nın birliklerinin harekete geçiş tarihini 27 Aralık 1920 olarak not etmekte ve dolayısıyla ilk hamlenin düzenli ordu kuvvetlerinden geldiğini iddia etmektedir. Zira Çerkes Ethem'in Ankara Hükûmetine "beceriksizlik" bağlamında hakaretler içeren telgrafının tarihinin 29 Aralık 1920 olduğu hesaba katıldığında, bu metnin saldırıya uğramış olmanın duygusallığı altında yazılmış olduğunu öne sürmektedir (Şener, 2000b: 15). Ancak Çerkes Ethem'in Demirci Mehmet Efe'ye hitaben yazdığı 9 Aralık 1920 tarihli mektubunda Ankara Hükûmetine karşı 'birlikte mücadele' teklif ettiği bilindiğinden, Şener'in iddialarının inandırıcılığı şüpheli gözükmektedir (Nadi, 1955: 42). Bu noktada çeşitli iddiaların ortaya atılabilmesinin nedenleri Çerkes Ethem'e yapılan ilk müdahalenin Meclis'te tartışılmadan başlatılmış olmasında aranmalıdır (Berzeg, 1990: 40).

Çerkes Ethem Kütahya'daki yenilgisi sonrası 7 Ocak 1921'de Yunan birliklerine sığınmak için bir protokol imzalamış ve Millî Mücadele'nin bütünüyle dışında kalmıştır (Timur, 2018: 20). Çerkes Ethem, bu sığınma talebini ilettiği sırada İsmet Paşayı Uşak'ta kendisiyle mücadele etmesi için bölgeye davet etmiş, Paşa'nın kuvvetlerini Uşak yönüne sevk

[26]İzmir'in işgaline karşı ilk kurşunu atan Hasan Tahsin'in Çerkes Ethem'in bu faaliyetini övmesi ilginç bir anekdot olarak not edilmelidir. Taçalan bu durumu Tahsin'in de Çerkes kökenli olma ihtimaliyle açıklamaya çalışmaktadır (Taçalan, 1998: 105). Ancak bu yorumun yeterli bir argüman setiyle savunulduğunu iddia etmek zor gözükmektedir.

[27]Şener bu görüşmenin gerçekleştiği evin sahibi olan Cemâl Cahit (Toydemir) Paşa'nın da Çerkes olduğunu belirtmektedir (Şener, 2000b: 64).

[28]Çerkes Ethem'in, 'Mustafa Kemâl Paşa'yı Meclis'in önünde asacağı' iddiasında bulunmaya varan söylemleri dikkate alındığında, uzlaşmanın zorluğu daha kolay anlaşılabilmektedir (Atay, 2010: 294).

etmesinin ardından ise Yunan kuvvetleri Eskişehir yakınlarındaki İnönü mevkisinde[29] Türk birliklerine saldırmıştır. Birinci İnönü Savaşı olarak bilinen muharebe, Çerkes Ethem'in üzerine gönderilen düzenli ordu birliklerine Yunan kuvvetleri tarafından saldırılması sonucunda başlamıştır (Apak, 1990: 219). Bu muharebe sırasında Çerkes Ethem kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinin yanında savaştığını iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır (Çelik, 2007: 597). Şener ise, Çerkes Ethem'in kurmay ve erlerini düzenli orduya geçiş konusundaki tercihlerini yaparken serbest bıraktığını, bu milisler arasında Yunan kuvvetlerinin tarafına geçenler olduğu gibi, düzenli orduya katılanlar ve tarafsız kalıp yeniden dağlara dönenler olduğunu belirtmektedir (Şener, 2000b: 18). Örneğin, Çerkes Ethem'in kurmaylarından biri olan Parti Pehlivan, Ayvalık çevresine dönerek düzensiz bir birlik şeklinde Yunan kuvvetlerine saldırmaya devam etmiştir (Özkaya, 1981: 100). Berzeg de Çerkes Ethem'in piyadelerinin büyük kısmının düzenli orduya katıldığının altını çizmektedir (Berzeg, 1990: 40).

Çerkes Ethem'in faaliyetleri düzenli ordu karşıtlığı ve Mustafa Kemâl Paşa'ya karşı liderlik mücadelesi bağlamında tartışılırken "Yeşil Ordu" isimli oluşumun da hesaba katılması gerekmektedir. Zira, bu örgüte çeşitli Millet Meclisi üyeleriyle birlikte Çerkes Ethem ve kardeşleri de üye olmuşlardır (Cebesoy, 1953: 452). Tunçay bu örgütün Meclis içerisinde "Halk Zümresi" adıyla örgütlendiğini ve üyeleri arasında Adnan Adıvar, Hakkı Behiç[30], Celâl Bayar gibi isimlerin olduğunu belirtmektedir. Tunçay'a göre, Çerkes Ethem'in bu oluşuma üye olmasıyla beraber Mustafa Kemâl Paşa örgütün dağıtılmasını istemiş, bu süreç "resmî" Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulmasıyla denetim altına alınmaya çalışılmıştır (Tunçay, 1976: 59). Yeşil Ordu girişimi, Ankara Hükûmetinin gözünde bir İslâmî Bolşevizm girişimi olarak algılanmış, Sovyetlerle iyi ilişki kurabilme amacıyla önce sessiz kalınmış, daha sonra ise örgüte cephe alınmıştır (Borak, 2004: 39). Mustafa Kemâl Paşa Nutuk'ta Yeşil Ordu'nun kurucularının yakın arkadaşları olduğunu ancak daha sonra bu örgütün Çerkes Ethem ve kardeşlerinin güdümüne girdiğini belirtmektedir (Atatürk, 2007: 309).

Çerkes Ethem, kardeşleri Tevfik ve Reşit de beraberinde olmak üzere "150'likler" listesinde yer almışlar ve vatandaşlıktan çıkarılmışlardır (Yümlü, 2010: 335). Şener, Çerkes Ethem ve kardeşlerinin de dahil olduğu 150'liklerin affedildiğini, kardeşlerinin Türkiye'ye döndüğünü ancak kendisinin Ürdün'de bir Çerkes topluluğuyla birlikte yaşamını sürdürdüğünü, bu şartlar altında 1948 yılında öldüğünü belirtmektedir (Şener, 2000b: 21).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Millî Mücadele dönemi, Anadolu'nun birçok köşesinde olduğu gibi Çanakkale çevresinde de büyük toplumsal ve siyasal ayrışmalara sahne olmuştur. Çanakkale'nin özgün yanı ise, Türkler -Türkler de Balkan göçmenleri ve Anadolulu Yörükler/Türkmenler olarak iki ayrı grupta değerlendirilebilir-, Çerkesler, Pomaklar, Arnavutlar ve gayrimüslimlerden meydana gelen görece karmaşık demografik yapısından kaynaklanmıştır. Millî Mücadele döneminde Çanakkale'de meydana gelen olaylarda Çerkeslerin özellikle öne çıktığı kolayca iddia edilebilmektedir. Zira, sürecin büyük bölümünde İstanbul Hükûmetinin bölge komutanı özelliğini haiz olan Yusuf İzzet Paşa, Anzavur Ayaklanmaları'nın lideri Anzavur Ahmet ve Ankara Hükûmeti adına ayaklanmaları bastırma konusunda büyük pay sahibi olan ancak daha sonra Yunan kuvvetleriyle bir anlaşma yapmayı uygun bulan Ethem Bey, Çerkes asıllılardır. Hatta yukarıda da belirtildiği üzere Ankara Hükûmetinin önemli simalarından Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi askerlerin de Çerkes kökenli olduklarına dair güçlü iddialar bulunmaktadır.

Dolayısıyla, Millî Mücadele döneminde Çanakkale çevresinde Çerkeslerin rollerine dair bir not düşülmek istendiğinde, İstanbul Hükûmeti yanlıları ve Millî Mücadele karşıtlarının bulunduğunu iddia etmek de, Ankara Hükûmeti adına bölgedeki faaliyetleri yürüten Millî Mücadele yanlılarının varlığını vurgulamak da hatalı olmayacaktır. Çerkeslerin her iki taraf adına da öne çıkmış olmalarında savaşçı kültürleri kadar, bir 'aristokrasi' olduğu iddia edilebilecek elit sınıfının varlığı da etkili olmuştur. Zira Çerkes elitleri ile Osmanlı hanedanı arasında hem Kafkasya'daki diplomatik diyalogların hem de daha sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç kapsamında sıkı ilişkilerin kurulduğu neredeyse konuyla ilgilenen tüm metinlerde altı çizilen bir husus olmaktadır. Ancak Çerkesler yalnızca Osmanlı hanedanı ile ilişki geliştirmekle yetinmemiş, 1800'lerin sonlarına doğru oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de yer yer temas kurmuşlardır. Örneğin, Ahmet Anzavur ilk grupta yer alırken, Çerkes Ethem ise ikinci gruba ait bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Çerkeslerin İstanbul ve Ankara Hükûmetleri arasındaki kararsızlıkları da anlamlı hâle gelmektedir.

Bu çalışma, hem Çanakkale çevresindeki Millî Mücadele sürecini bir kitap bölümü olarak özetlemek hem de Çerkeslerin bölgedeki etkinliklerini vurgulamak bağlamlarında anlam kazanmaktadır. Yukarıda bahsi geçen Anzavur Ahmet ve Çerkes Ethem gibi çeşitli şekillerde tarihte yer etmiş kişilerin adlarının temel eğitim almış herkes tarafından bilinmesi ancak haklarındaki belli başlı bilgilerin eksikliği, bu kitap bölümünün yazılmasının ardındaki esas motivasyonu oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda, Anzavur Ahmet'in hayatı ve faaliyetleri göz önünde bulundurulursa, hakkında

[29]İsmet Paşa daha sonra bu bölgede kazanmış olduğu zaferler nedeniyle "İnönü" soyadını almıştır.
[30]Berzeg'e göre Hakkı Behiç Bey de Çerkes kökenlidir (Berzeg, 1990: 36).

tartışmaya yer bırakmayacak ölçüde bir Millî Mücadele karşıtlığına ulaşılmaktadır. Anzavur Ahmet'in mezarının bir tekke hâline gelmesi ve Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra dahi bir ziyaret merkezi olarak görülmesi her koşulda çarpıcı bir anekdot olarak önümüze çıkmaktadır.

Çerkes Ethem için ise aynı kesinlikte ifadeler kullanılması zor gözükmektedir. Kendisinin Millî Mücadele sürecine katkıları açıkça ortaya çıkarılabilirken, ardından Yunan işgal kuvvetleriyle ilişki kurmasına kadar giden olaylar dizisi ise kendisini belki de dönemin en ilginç simalarından birisi hâline getirmektedir. Konu hakkındaki kaynaklar incelendiğinde, İttihatçı geleneğin içindeki serüveni, Ankara'ya davet edildikten sonra edindiği Marksist öğreti filizleri ve liderlik için Mustafa Kemâl Paşa ile bir yarışmaya sürüklenen kişilik özellikleri Çerkes Ethem'in hayat öyküsünü özetleyen en temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Ankara Hükûmetiyle arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi ve bir çatışmaya evrilen seyri ise, bugün dahi çeşitli kaynaklarda birbirleriyle çelişen yorumları barındırmaktadır. Bu hâliyle dahi Çerkes Ethem'in hayat hikâyesi didaktik ögeler bakımından oldukça besleyici görünmektedir. Zira tarihî karakterlerin iyi veya kötü, hain veya kahraman olarak net birer portrelerinin çizilmesi adına çaba gösterilmesindense, hayatın olağan akışına uygun şekilde inişli çıkışlı seyirler izleyebildiğini belirtmek, bir sosyal bilim olarak tarih disiplininin ele alınışını daha sağlıklı bir çerçeve oturtabilecektir.

Sonuç olarak, Çanakkale, Balıkesir, Biga, Bandırma, Gönen ve Yenice çevrelerindeki Millî Mücadele döneminin sunduğu resim, sürekli değişiklikler gösteren, çeşitli raslantısal ögelerin bir araya gelmesiyle şekillenen bir süreç görüntüsündedir. Bu süreçte özellikle Türkler ve Çerkesler arasındaki sosyal, siyasal, ekonomik ve kişisel pozisyonların şekillendirdiği tercih ve zorunlulukların değişen kombinasyonları, her bir tarihî öznenin birbirlerinden farklı eğilimlerini ortaya çıkarmıştır. Bölgenin ayırt edici özelliği ise, I. Dünya Savaşı'nı, İngiliz, Fransız ve Yunan işgallerini, Anzavur Ayaklanmaları'nı, Çerkes Ethem'in akınlarını, Millî Mücadeleci sivil ve askerlerin faaliyetlerini, kısaca Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinin neredeyse tüm safhalarını deneyimlemiş olmasında aranmalıdır. Dolayısıyla, hem demografik yapısı hem de tarihiyle Çanakkale, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş serüveninin bir prototipi görünümündedir.

KAYNAKÇA

ABADAN, Y. (1972). Mustafa Kemal ve Çetecilik (2 b.). İstanbul: Varlık Yayınları.

AKSOY, Z. (2018). Çerkes Sürgünü Hikayelerinde Kimliğin İnşası. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi(31), s. 62-76.

AKYÜZ, J. (2008). Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri. Bilig(46), s. 37-56.

APAK, R. (1990). İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ARI, K. (2011). Türk Devrim Tarihi I: Temelleri Gelişimi ve Oluşumu (5 b.). İzmir: Zeus Kitabevi.

ATATÜRK, M. K. (2007). Nutuk. Berikan Yayınevi.

ATAY, F. R. (2010). Çankaya. İstanbul: Pozitif Yayınları.

AVCIOĞLU, D. (1978). Milli Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1995'e (3 b., Cilt 2). İstanbul: Tekin Yayınevi.

BAŞABAŞ DİRİER, A. (2021). Kuvayı İnzibatiye / Hilâfet Ordusu. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8(3), s. 968-983.

BERZEG, S. E. (1990). Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri (Cilt 2). İstanbul: Nart Yayıncılık.

BİRLİK, G. (2020). İstanbul Hükümetinin Bursa'da Milli Mücadele'yi Önleme Girişimleri. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(39), s. 1059-1108.

BORAK, S. (2004). Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem. Kırmızı Beyaz Yayınları.

BORAY, F. E. (2011). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İsyanlar. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

CEBESOY, A. F. (1953). Millî Mücadele Hâtıraları. İstanbul: Vatan Neşriyatı.

CİLASUN, E. (2006). Çerkes Ethem (2 b.). Versus Kitap.

ÇELİK, K. (2007). Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi(40), s. 569-613.

ESENGİN, K. (1998). Millî Mücadelede Ayaklanmalar (3 b.). İstanbul: Kamer Yayınları.

GOLOĞLU, M. (2014). Milli Mücadele Tarihi-III: 1920 Üçüncü Meşrutiyet (2 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

GÜVEN, Z. (1965). Anzavur İsyanı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

HABİÇOĞLU, B. (1993). Kafkasyadan Anadoluya Göçler. Nart Yayıncılık.

HÜLAGÜ, O. (1998). Anzavur İsyanı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 14(40), s. 49-67.

İĞDEMİR, U. (1989). Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar) (2 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KAYA, A. (2015). Türkiye'de Çerkesler. M. M. Erdoğan, & A. Kaya (Dü) içinde, Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçer. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KELEŞYILMAZ, V. (1999). Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 15(45), s. 861-899.

KUŞHABİYEV, A., NEFLAŞEVA, N., TOPÇU, M., & ORHAN, O. (2012). Suriye Çerkesleri. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi.

LEWIS, B. (2009). Modern Türkiye'nin Doğuşu (2 b.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

MANGO, A. (2015). Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu (11 b.). Remzi Kitabevi.

MCCARTHY, J. (2014). Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922) (2 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MEHMETEFENDİOĞLU, A. (1993). Rahmi Bey'in İzmir Valiliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, 1(3), s. 347-370.

MERT, Ö. (1992). Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler. Belleten, 56(217), s. 847-962.

NADİ, Y. (1955). Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti. İstanbul: Sel Yayınları.

ORAT, J. A., ve ARSLAN, N. O. (2014). Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri. M. Hacısalihoğlu (Dü.) içinde, 1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün (s. 485-513). İstanbul: Balkar - Ircica.

ÖZKAYA, Y. (1981). Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi. Ankara Üniversitesi Yayınları.

SELEK, S. (1982). Milli Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı (2 b., Cilt 2). Örgün Yayınlar.

ŞENER, C. (2000a). Çerkes Ethem Olayı I. Cumhuriyet.

ŞENER, C. (2000b). Çerkes Ethem Olayı II. Cumhuriyet.

TAÇALAN, N. (1998). Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken: Hasan Tahsin. Aksoy Yayıncılık.

TİMUR, T. (2018). Türk Devrimi ve Sonrası (8 b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

TUNAYA, T. Z. (1964). Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük. İstanbul: Baha Matbaası.

TUNAYA, T. Z. (1989). Siyasal Partiler: İttihat Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi (Cilt 3). Hürriyet Vakfı Yayınları.

TUNÇAY, M. (1976). Yeşil Orducuların Yeşil Orducuları Yeşil Orduculuktan Yargılaması. Birikim(20), s. 58-60.

TURAN, M. (1991). İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 7(21), s. 567-579

YALMAN, A. E. (2018). Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye. (B. Keşoğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

YETİM, F. (2011). Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7(13), s. 54-69.

YILMAZ, A. Y. (2020). Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar ve 150'liklerden Bazıları. Turkish Studies, 15(3), s. 1001-1018.

YÜMLÜ, M. (2010). Yüzellilikler Meselesi, Mesud Fani ve Risalesi Üzerine Bir İnceleme. History Studies, 2(3), s. 333-349.